

SKOGSKYRKO GÅRDEN

ARCHITECTUUR OP DE DREMPEL NAAR HET HIERNAMAALS

PETER TIMMERMAN

In het zuiden van Stockholm ligt de Skogskyrkogården, de ‘bosbegravingplaats’. Het is een terrein dat in de periode 1918–1940 onder supervisie van de twee beroemde Zweedse architecten Erik Gunnar Asplund en Sigurd Lewerentz tot stand kwam. Een landschappelijk meesterwerk met een aantal architectonische juwelen waaronder twee kapellen. De twee onverengbare werelden van het leven en de dood komen daar bijna bij elkaar. Architectuur op de drempel naar het hiernamaals.

De entree van Stockholms Skogskyrkogården met zijn halfronde voorplaats is sober doch uitnodigend. Langs een door vier zuilen ingelijst stukje muur sijpelt water. Deze muur van tranen herinnert de bezoeker eraan dat hij op het punt staat een wereld van rouw en afscheid, maar wellicht ook van hoop, te betreden. Het pad dat licht omhoog loopt, maakt de bezoeker los van de realiteit van alledag; het stadsleven blijft achter op de Sockenväg. De blik raakt gefixeerd op een groot granieten kruis dat in de verte op het grasveld staat. Links van het pad strekken zich de urnengalerijen van Asplunds crematorium uit; zij volgen subtiel de glooiingen van het landschap. Een monumentale hal met zuilen ligt op een centrale plek waar diverse routes samenkomen. Tegenover deze hal ligt de Almhöjden (de iepenhoogte), een heuvel waarvan de top getooid is met twaalf treuriepen. Deze heuvel refereert aan de oude grafheuvels die je veel in Zuid-Zweden en Denemarken tegenkomt. Tevens markeert hij het begin van de *Sju brunnars stig*, het Pad van de Zeven Bronnen, dat recht naar Lewerentz's Opstandingskapel loopt.

De bezoeker heeft tot dusverre nog geen enkel graf gezien. Deze liggen achter op het terrein in een uitgestrekt dennenbos. De bodem van dit dennenbos is bedekt met een doorlopend grastapijt. Tussen de slanke Scandinavische dennen staan de grafstenen opgesteld. Om de ruimtelijkheid te garanderen, stelde Lewerentz, de landschapsarchitect van het duo, strikte regels op voor de grafstenen. Uitbundig gedecoreerde stenen of complete grafmonumenten waren uit den boze. Lewerentz wilde niet dat individuele graven de continue ruimtelijkheid van het bos aan zouden

tasten, maar juist dat ze op zouden gaan in het grotere geheel. Omdat de natuur op de Skogskyrkogården zo fraai intact is gelaten, kunnen Lewerentz en Asplund de kwaliteiten van dit landschap – hoog, laag, dicht, open, licht, donker – inzetten om de bezoekers in de juiste stemming te brengen.

Deze opvatting over het inrichten van een begraafplaats was nieuw en stond haaks op de manier waarop men in de negentiende eeuw begraafplaatsen aanlegde. De Parijse begraafplaats Père-Lachaise bijvoorbeeld is met zijn dicht op elkaar gepakte, soms potserlijke grafmonumenten in alles het tegendeel van de Skogskyrkogården. In Stockholm zijn soberheid en ruimtelijke continuïteit troef. Het plan is daarmee karakteristiek voor de moderne tijdsgeest die begin jaren twintig van de vorige eeuw ook in Scandinavië rondwaarde. Met hun vooruitstrevende ontwerp oefenden Asplund en Lewerentz grote invloed uit op de aanleg van andere begraafplaatsen. Zo valt op de Hilversumse begraafplaats Zuiderhof (1958–1964) van architect W.M. Dudok duidelijk de echo uit Stockholm te beluisteren. Op de Skogskyrkogården zelf staan twee mysterieuze kapellen, een van Asplund en een van Lewerentz, die beiden een nadere inspectie waard zijn.

INTERIEUR OPSTANDINGSKAPEL

SKOGSKAPELLET

De Boskapel van Asplund (1885–1940) is het eerste bouwwerk dat in 1918 op het terrein verrees. Het is een bescheiden gebouwtje dat zich schuilhoudt in een dicht dennenbos. Dit bos is

BOSKAPEL

OPSTANDINGSKAPEL MET IN DE MUUR DE ZUIJTGANG

omgeven door een lage muur. Via een speciaal poortje gaan de bezoekers het bos binnen. Asplund creëert hier een prachtige overgang: via het donkere poortje komen de bezoekers van het lichte en open landschap in een dicht en donker bos terecht. Dit sombere bos bereidt voor op wat komen gaat. In de verte, precies in het verlengde van het poortje, staat de kapel met zijn opvallende puntdak. Deze vorm zit boordevol referenties: is het een Griekse tempel, een primitieve boshut of een gestileerde spar? Het puntdak steunt op dunne, sobere zuiltjes, en lijkt haast te zweven tussen de bomen. Vlak voor de kapel bevindt zich een mortuarium; half in de aarde verzonken en met gras bedekt wordt hier de kist van de overledene bewaard. Deze uitstulping, die heel aards aandoet, staat in schril contrast met de pure piramide die tussen de bomen lijkt te zweven. Aarde en hemel worden hier buiten al direct met elkaar geconfronteerd.

De rouwenden verzamelen zich onder het intieme lage dak van de kapel, waar ze met hun neus voor de ijzeren poort van Asplund staan. De deur naar de kapel bevat een bijzonder sleutelgat en kan slechts worden geopend door de sleutel in de holle oogkas van een doodshoofd te steken. Na deze obscure symboliek stapt de bezoeker een andere wereld, een soort minihemel, binnen. Op grond van het puntdak buiten met zijn donkere pannen verwacht je binnen geen hemels witte koepel. Vanuit het hoogste punt valt licht door een rond matglazen raam precies op de plek waar de kist staat. De ronding van de ruimte creëert een intieme sfeer; als vanzelf staan de stoelen rondom de kist gerangschikt. Dit effect wordt nog versterkt door de vloer die richting het rouwpodium ietsje afloopt. Een halfronde, in duister gehulde boog achterin de kapel buigt zich als het ware over de kist en symboliseert zo de terugkeer van het lichaam in de aarde. Het contrast met de cirkel van licht bovenin kan haast niet groter zijn. Asplund brengt in dit gebouw grote contrasten aan om zo het grootst denkbare contrast dat zich in een mensenleven kan voordoen, de overgang van leven naar dood, enigszins bevattelijk te maken. In deze kapel legt Asplund een verbinding tussen de twee werkelijkheden van het hier en van een hiernamaals. De Boskapel is een poort van de ene realiteit naar de andere. Waar Asplunds kapel vooral vriendelijkheid en intimiteit uitstraalt is de kapel van Lewerentz ongenaakbaar en mysterieus.

UPPSTÅNDELSEKAPELLET

Omdat Lewerentz (1885–1975) verantwoordelijk was voor de landschapsinrichting kon hij zijn Opstandingskapel (1921–25) een perfecte plek geven: de kapel ligt precies in het verlengde van de Sju brunnars stig. Dit kaarsrechte pad verbindt de Almhöjden met de kapel. Deze route omvat naast zeven bronnen ook een magnifieke sequentie van beweging van licht naar duisternis. De bezoeker daalt de Almhöjden af op de zuidhelling, in het volle zonlicht, naar het laagste punt. Dan begint een gestage klim, eerst langs een bos met treurberken, daarna door een dennenbos dat langzaam verdicht en donkerder wordt. Twaalf monumentale zuilen wachten de bezoekers bij de ingang van de kapel op. De opletende beschouwer ziet dat dit monumentale entreeportaal een fractie gedraaid is ten opzichte van de kapel zelf. Het zal hooguit twee à drie graden zijn, maar het is merkbaar. Dat dit een slordigheidje zou zijn, is uitgesloten. Lewerentz was niet het type architect dat zaken aan het toe-

val overliet. Integendeel, hij stond bekend als een vasthoudende man die vaak op de bouwplaats aannemer en opdrachtgever tot wanhoop dreef door zaken op het laatste moment te veranderen. Deze marginale afwijking is dus geen toeval, maar betekent iets. Als we verder kijken, blijken ook de hoeken van de kapel zelf niet

loodrecht te zijn; de plattegrond van de kapel is een heel licht parallellogram. Wat is hier aan de hand?

Omdat Lewerentz zelf betrekkelijk weinig over zijn gebouwen losliet – alles wat hij te zeggen had kwam volgens hem in zijn architectuur tot uitdrukking – bestaan er diverse interpretaties van deze niet-parallellie tussen portaal en kapel. Architectuurhistoricus Vaughan Hart interpreteert dit als een tempeldeur die op een kiertje staat, refererend aan de steen voor Christus' tombe die na zijn wederopstanding weggerold was. Hans Nordenström heeft een astronomische verklaring: omdat de kapel op voorschrift van de kerk precies oost-west georiënteerd is, en het portaal precies uitgelijnd is met het pad van de zon, ontstond een klein hoekverschil tussen beiden. De vraag is echter of deze uitleg de bezoeker iets zegt, vooral als hij of zij niet precies om twaalf uur 's middags voor de kapel staat of gewoon als het bewolkt is. Bovendien verklaart deze uitleg ook niet waarom de kapel zelf vervormd is tot een parallellogram.

Als ik ook een verklaringspoging mag wagen: we moeten niet vergeten dat de bezoekers in de richting van het zuiden op de kapel aflieden. Via het monumentale portaal betreden ze de langwerpige ruimte van de kapel, waarin aan hun linkerhand de kist opgesteld staat. Alleen vanuit het zuiden, dus vanuit de richting waarin ze telkens liepen, valt er door een hoog raam

(zo hoog dat je er niet door naar buiten kunt kijken) licht op de kist; verder zit er geen enkel raam in de kapel. Dit licht symboliseert mijns inziens het hiernamaals, of om het algemener te zeggen: een wereld waar de overledene naartoe gaat. Van deze encensering gaat sterk de suggestie uit dat de overledene straks doorgaat in de richting van dit licht. De levende zielen kunnen daar niet naartoe. In de richting van dit licht is er voor hen dan ook geen uitgang. Hier scheiden definitief de wegen. De levende zielen verlaten de kapel in westelijke richting. Veelzeggend is dat dit door een lage onopvallende opening in de muur gebeurt. Ze dalen een paar trappen af en belanden in een verzonken tuin, terug in de realiteit van alledag.

Lewerentz weet met dit sublieme gebouw een grenservaring op te roepen. Hij geeft de bezoekers het gevoel voor heel even op de drempel naar het hiernamaals te staan. Ook deze kapel is een doorgangspoort naar een andere realiteit, vanuit het rijk der levenden naar dat van de doden. De entree van de kapel is zo monumentaal vormgegeven, omdat dit gebouw een doorgang biedt naar een andere wereld. Uiteraard alleen voor de overleden zielen. De nabestaanden verlaten deze tempel haast ijlings via een minimaal zijuitgangetje. In de kapel van Lewerentz komen twee werelden – onze alledaagse wereld en een andere wereld waar overleden mensen heengaan – samen die elkaar principieel niet verdragen. Het is net alsof door deze confrontatie van werkelijkheden de kapel letterlijk uit het lood is geslagen. Het *wringt* op de drempel naar het hiernamaals.

Ir. P. Timmerman werkt bij het Studium Generale van de Universiteit Twente. Met zekere regelmaat publiceert hij artikelen op het raakvlak van architectuur en filosofie.

BOSKAPEL

SLEUTELGAT BOSKAPEL